

DRUMURI ȘI VĂMI ALE SĂRII DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA FEUDALISMULUI TIMPURIU

Timp de mii de ani, fără întrerupere, exploatarea și valorificarea sării a constituit una dintre ocupațiile de căpătii ale populației de pe teritoriul țării noastre. Atît fertilitatea pămîntului, cît mai ales bogățiile considerabile și variate ale subsolului, printre care și sarea, au stîrnit nu rareori poftele unor neamuri străine, perturbînd și modificînd cursul firesc al istoriei noastre. Cu toate că lipsesc știri scrise, putem afirma pe baza unor dovezi arheologice că, în secolele ce au urmat retragerii stăpînirii romane din Dacia, populația daco-romană n-a încetat nici o clipă extragerea metalelor prețioase și a sării, atît pentru folos propriu, cît și pentru stăpînitorii vremelnici ai populațiilor migratoare.

Unele descoperiri din zona Mureșului mijlociu (Gimbaș, Lopadea, Aiud, Teiuș etc.) par să stea în legătură, dacă nu cu stăpînirea efectivă a avarilor, cel puțin cu un control al acestora asupra salinelor și asupra importantei artere de circulație pe care o constituia marele riu, spre Pannonia complet lipsită de sarea atît de necesară oamenilor și turmelor¹.

Sarea extrasă din Transilvania aprovizionă regiuni întinse din Europa centrală și sud-estică în tot cursul evului mediu. Fără a relua întreaga discuție legată de un pasaj din *Analele de la Fulda*², referitor la solia trimisă pe căi ocolite prin 892 de către regele german Arnulf, aflat în conflict cu ducele moravian Svatopluk, la țarul Vladimir al bulgarilor, cerîndu-i acestuia să nu mai vîndă sare moravienilor, împărtășim părerea că țaratul bulgar își procura acest produs, atît pentru consum propriu, cît și în scopul comercializării, de la locuitorii din Transilvania. În vremea respectivă, în localitatea Slankamen (*Piatra sării*, amintind un depozit într-o regiune unde acest produs lipsește, ca dealtfel în întreaga Peninsulă Balcanică), situată la confluența Tisei cu Dunărea, pe malul sudic al fluviului, în teritoriul stăpînit de țaratul bulgar, vecin cu posesiunile pannonice ale Moraviei Mari, se putea desfășura foarte bine între cele două state, înainte de amintitul conflict germano-moravian, comerțul cu sarea ajunsă aici din Transilvania, fie pe uscat, fie îndeosebi pe mării afluenți ai Tisei. Și în secolul al XIII-lea se exporta sare din Transilvania în Peninsula Balcanică. Astfel, în 1217, Andrei al II-lea întărește unor

---

¹ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 89.

² *Annales Fuldenses*, în A. F. Gombos, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, Budapest, 1937, I, p. 132. Argumente temeinice în primul rînd împotriva părerilor despre o stăpînire efectivă bulgară asupra Transilvaniei, dar și în favoarea provenienței sării în discuție din această provincie, aduce A. Decei, în *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, București, 1939, p. 66—68.

canonici din Zagreb dreptul de a primi anual o cantitate de sare în valoare de cincizeci de mărci de la slujbașii de pe Mureș din depozitul de la Seghedin, pe care să și-o transporte pe calea apei la respectiva mănăstire³. Iar în 1247, Bela al IV-lea, pe lângă celelalte drepturi, conferă ioașiților și pe cel de a scoate sare în orice ocnă din Transilvania, sare pe care o puteau transporta în Banatul Severinului, Cumania, Bulgaria și Grecia⁴.

Cele mai vechi surse scrise, atât narative cât și documentare, cu referire la realitățile socio-economice și politice de la sfârșitul primului mileniu și de la începutul celui următor, în cadrul formațiunilor politice autohtone, amintesc alături de aur și sarea din Transilvania, mult rivnită pentru larga sa utilitate de către maghiarii de curînd așezați în Pannonia. Astfel Ogmand, iscoadă trimisă peste munți spre răsărit, în țara ducelui român Gelu, îl informează pe Tuhutum că „aurul acelei țări ar fi foarte bun și că acolo s-ar scoate sare și materii sărate”⁵.

Fără îndoială că ispita unor asemenea bogății trăgea în cumpănă, alături de motivele politice invocate pentru incursiunile de la începutul veacului al X-lea și cuceririle de la începutul celui următor, întreprinse de unguri în Transilvania. Printre altele, cucerirea teritoriului condus de Achtum este motivată și de faptul că acesta „și-a întins puterea sa peste sarea regească ce cobora pe Mureș, punînd în porturile aceluia rîu pînă la Tisa vameși și paznici și a pus vamă asupra tuturor”⁶.

Încă de la începutul stăpînirii arpadiene în Transilvania, sarea și minereurile au făcut parte din așa-numitele *regales*, venituri exclusive ale monarhului, de care dispunea după plac în folosul coroanei, acordînd beneficii din exploatarea lor unor instituții și persoane. Regele a atras lucrători la ocnele de sare și la minele din Transilvania, pe care i-a înzestrat cu privilegii și i-a apărut de samavolnicile unor nobili.

Veniturile regale realizate din valorificarea sării aveau o pondere mare în decursul vremii. Aflăm dintr-o relatare de pe la 1184—1185 a lui Ioan de Lyon, care erau veniturile regelui și ale unor episcopi din Ungaria. Astfel episcopul de Cenad sau de Mureș realiza 2.000 de mărci, cel de Bihor 1.000 de mărci, cel al Transilvaniei 2.000 de mărci. Regele avea din baterea monedei 60.000 de mărci, din sare, 16.000 de mărci, din taxele pentru vămi, drumuri, vaduri și tîrguri, 30.000 de mărci, iar de la „oaspeții” din Transilvania 15.000 de mărci. Același rege avea un venit anual de 25.000 de mărci din a treia parte ce i se cuvenea de la cei 72

³ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 103, p. 162.

⁴ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 285, p. 330. Sarea din Transilvania este cunoscută și în alte teritorii din Europa centrală. La sfârșitul sec. al XII-lea, într-un document privind tariful vamal de la Hainburg și Stein din Austria, se vorbește de sarea ungurească, extrasă desigur din ocnele ardelenne (G. Wenzel, *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapeșt, 1880, p. 23). Merită menționată o legendă poloneză potrivit căreia impulsionează exploatarea sării din sudul Poloniei s-ar datora principesei Kinga, fiica lui Bela al IV-lea și soția ducelui Boleslav al V-lea al Cracoviei. La Wieliczka, în celebra salină, unde era considerată patroana tăietorilor de sare, i s-a consacrat o capelă și un altar, săpate în sare, iar legenda cu inelul aruncat într-o ocnă din Transilvania și descoperit mai apoi la Bochnia cînd a început extragerea sării de acolo, este consemnată de Jan Długosz (*Vita b. Kingae*, în: A. F. Gombos, *op. cit.*, III, Budapeșt, 1938, p. 2455).

⁵ SRH, I, cap. 25.

⁶ SRH, II, cap. 18.

de comiți⁷. Peste câteva veacuri, în vremea lui Matia Corvinul, vistieriei regale îi reveneau de la camerele de sare 80.000 de ducați, iar de la minele de aur 60.000 de ducați, după cum raportează trimisul respectivului rege, în 1475, la curtea ducelui de Milano⁸. Să nu mai vorbim despre interesul mereu crescând pentru exploatarea și valorificarea sării din Transilvania, așa cum reiese din relatările ample din veacul al XVI-lea, odată cu intensificarea comerțului și cu sporirea rolului banilor⁹.

Trebuie remarcat de la început faptul că așezămintele ecleziastice s-au bucurat cel mai devreme și într-o măsură remarcabilă de venituri din vânzarea sării. Faptul nu este surprinzător dacă avem în vedere rolul bisericii în răspîndirea și consolidarea catolicismului în aceste regiuni cu populație majoritară ortodoxă, precum și în fixarea instituțiilor feudale de sorginte apuseană, într-un stat vasal scaunului apostolic cum era Ungaria arpadiană. Într-o perioadă cînd în societatea feudală predomină economia naturală și cînd schimbul de produse este destul de timid, biserica este aceea care, pentru nevoile ei edilitare, de prozelitism și de organizare a expedițiilor de cruciadă, are nevoie de bani pe care și-i procură din dijme și din valorificarea unor bunuri.

Seria documentelor prin care sînt acordate drepturi din sare începe cu actul lui Geza I din 1075 pentru mănăstirea Sf. Benedict din valea Granului, căreia i se dă vama ocnelor de sare din Turda, ce se lua la Arieș. Aceeași mănăstire mai avea, înainte de invazia tătarilor, dreptul de a încasa și vama de la Arieșul de Cîmpie pe Someș, după cum reiese dintr-un document din 1256¹⁰. În 1138, regele Bela al II-lea acordă mănăstirii din Dömös, printre altele, dreptul de a lua 24.000 de bolovani de sare din tirgul de la Simbăteni, pe care o transportau din Transilvania pe Mureș pînă aici locuitorii din Șeitin, cu două nave, făcînd șase curse anuale¹¹. Mănăstirii Sf. Margareta din Meseș i se acordă în 1165 dreptul de a lua cîte un bolovan de sare din cea aparținătoare regelui, de la fiecare car ce trecea prin poarta Meseșului spre apus¹². Mai tîrziu, la 1281, aceleași mănăstiri îi este întărită de către regina Elisabeta a cincea parte din vama de la Zaláu, așa cum avea acest drept din vechime¹³. Bisericile din Bistra, Arad și Igrîș aveau unele drepturi mai vechi și mai consistente pentru transportul sării pe Mureș cu plute pro-

⁷ Raportul se află la Biblioteca Națională din Paris și a fost întocmit probabil cu scopul de a informa unele cercuri de la curtea Franței asupra Ungariei, în urma căsătoriei din 1181 a regelui Bela al III-lea cu principesa Margareta, sora regelui Filip al II-lea Augustul (K. Juhász, *Das Tsnad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter (1030—1307)*, Münster in Westfalen, 1930, p. 337.

⁸ Șerban Papacostea, în *Revista de istorie*, XXIII, 9, 1980, Anexa, p. 1786.

⁹ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 262—295. O contribuție valoroasă privind organizarea exploatării, a camerelor regale, a transportului și a vânzării sării în perioada feudalismului dezvoltat, o aduce lucrarea lui A. Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu*, în *SCIM*, I, 2, 1951, p. 125 și urm.

¹¹ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 18, p. 18.

¹² *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 4, p. 2.

¹³ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 8, p. 4.

¹⁴ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 260, p. 231.

prii, privilegiile lor constituind un etalon pentru acordarea unor acte similare altor așezăminte și persoane¹⁴.

Perioada domniei lui Andrei al II-lea (1205—1235) abundă în privilegii acordate bisericilor, ceea ce nu surprinde, având în vedere faptul că ea coincide cu ofensiva catolicismului după cruciada a IV-a și crearea imperiului latin de răsărit, ce s-a vrut un bastion împotriva „schismaticilor“. De asemenea la acest început de veac s-a căutat înlocuirea peste tot a mai vechilor rînduieli ale bisericii „grecești“, cu drepturile mănăstirilor aparținînd mai ales ordinelor „lucrătoare“, benedictin și cistercian. S-ar putea că și datorită întîmplării s-au păstrat mai multe documente de la sus-menționatul rege în favoarea bisericilor, dar nu trebuie ignorată nici personalitatea sa voluntară și contradictorie, ce l-a făcut să cedeze pe rînd baronilor și prelaților precum și propriului său fiu, într-o perioadă de profunde frămîntări descentralizatoare, acordînd în 1222 faimoasa *bulă de aur* prin care renunță la multe din prerogativele coroanei avute de înaintașii săi.

Drepturile din sarea regală sînt numeroase în documentele din vremea lui Andrei al II-lea. Am amintit mai sus privilegiul din 1211 pentru mănăstirea din Pannonhalma. În 1217, plecînd în cruciadă, acordă mai multe privilegii. În primul rînd mănăstirii Sf. Ladislau din Zagreb îi dă dreptul de a primi de la slujbașii sării de pe Mureș o cantitate din sarea de apă în valoare de 50 de mărci pe care să și-o transporte de la Seghedin fără nici o vamă și s-o vîndă fără nici o opreliște¹⁵. Casei ospitalierilor îi acordă „în fiecare an, pentru îngrijirea săracilor, 500 de mărci de argint din venitul sării de la Sălacea“¹⁶. Pe lîngă aceasta, pentru primirea care i s-a făcut în Siria de către cavaleri, le mai acordă cîte 100 de mărci de argint pentru întreținerea cetăților Margat și Krak, din veniturile sării de la Sălacea¹⁷. În 1218, pe cînd regele era plecat în Orient, papa

¹⁴ În 1183 Bela al III-lea dăruiește bisericii din Nitra printre altele „trei nave pentru transportul sării, cu aceleași privilegii pe care le au năvile mănăstirii din Bistra“ (*DIR*, C. veac. XI—XIII, vol. I, doc. 15, p. 9). Într-un document din 1211 pentru mănăstirea Sf. Martin din Pannonhalma se specifică faptul ca năvile acesteia „să se bucure de aceleași privilegii ca și năvile bisericilor din Bistra și Arad“ (*DIR*, C. veac. XI—XIII, vol. I, doc. 79, p. 152). Din actul de danie al lui Andrei al II-lea pentru comitele Toma, din 1230, aflăm că acesta a primit „șase năvi pentru plutitul sării pe Mureș cu același drept, pe care se știe că îl au năvile bisericii din Igriș sau din Bistra și anume să aibă voie să facă pe an trei drumuri dus și întors pe Mureș, fără nici o împotrivire, fiind scutite de orice vamă și să poată cumpăra, cu plată, sarea de trebuință de la orice ocnă ar vrea“ (*DIR*, C. veac. XI—XIII, vol. I, doc. 200, p. 242). Biserica Sf. Martin din Arad avea la 1177 un port pe Mureș numit *Esteured* mai la vest de portul mănăstirii Bistra (Géza Kovách, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 193—199, unde citează un document, Dl. 29450, 31—121, din Arhiva Națională Maghiară). Cît privește mănăstirea din Bistra, se pare că aceasta se afla într-o insulă din estul Aradului, în hotarul satului Frumuseeni, unde sondajul arheologic întreprins de M. Rusu a pus în lumină cîteva indicii. Nu împărtășim însă părerea autorilor care identifică Bistra cu mănăstirea Bizere.

¹⁵ *DIR*, C. veac. XI—XIII, vol. I, doc. 103, p. 162.

¹⁶ *DIR*, C. veac. XI—XIII, vol. I, doc. 105, p. 164—165.

¹⁷ *DIR*, C. veac. XI—XIII, vol. I, doc. 106 și 107, p. 166. În 1238 Bela al IV-lea confirmă magistrului Rembald și casei ioaniților o serie de bunuri primite de la Andrei al II-lea, printre care 1.000 de mărci din sarea de la Sălacea, precum și „șase năvi pe Mureș pentru a face transportul de trei ori pe an“. De asemenea, le acordă jumătate din vama podului ce se află peste cele două Timișuri, precum și dreptul de a avea plute în aceste ape (*DIR*, C. veac. XI—XIII, vol. I, doc. 258).

Honoriu al III-lea acordă o bulă pentru regina Iolanda, în care se arată că, în cazul pieirii regelui în expediție, ea să se bucure, în contul celor 8.000 de mărci care-i constituiau dota, de „dreptul de a lua venitul din sarea ce coboară pe Mureș și veniturile de la saracinii din Pesta și din comitatul Bodrog”¹⁸. Arhiepiscopiei din Strigoni, pentru daunele suferite în timpul răzmeriței nobiliare când Andrei al II-lea era în cruciadă, îi acordă în 1221 dreptul de a lua de pe moșia sa Vințul de Sus, donată în 1219, cîte „un bolovan de sare adică două găleți” de la fiecare car încărcat ce trecea pe acolo¹⁹. Bisericii episcopale de la Alba Iulia i-a acordat două treimi din vama de la Vințul de Jos de pe sarea transportată pe Mureș, cealaltă treime revenindu-i voievodului. De la fiecare navă mare, vameșii episcopului luau o jumătate de marcă, iar de la cele mijlocii și mici cîte un fertun²⁰. În privilegiul cu bulă de aur pentru cavalerii teutoni așezați în Țara Birsei, prin care li se confirmă drepturile și obligațiile, le îngăduie acestora „să țină liber pe riul Olt șase nave și pe riul Mureș alte șase care să ducă sare prin tot regatul la mers în jos, iar la venit în sus să aducă alte lucruri”, precum și mine și ocne îndestulătoare pentru cele 12 nave, fără a fi tulburați de vreun vameș²¹. Printre importanțele libertăți acordate sașilor în diploma din 1224, le dă acestora și „dreptul de a lua sare mărunță după vechea libertate”, cîte opt zile în jurul a trei sărbători²². Voievodul Laurențiu al Transilvaniei acordă sașilor din Vinț și Vurpăr în 1248 dreptul de a avea trei categorii de nave pe Mureș pentru transportul sării, pentru care plăteau de la 3 pondere la 1 fertun^{22a}.

Am văzut că într-un moment de criză și de tensiune politică nobilimea în ansamblul ei a reușit să-i impună regelui în 1222 recunoașterea și garantarea unor importante drepturi perpetue. Dar sporirea drepturilor laicilor a stîrnit nemulțumirea clerului înalt, care și-a găsit purtătorul de cuvînt în persoana arhiepiscopului Robert de Strigoni, aliat cu prințul moștenitor Bela, stăpînitorul de fapt al Transilvaniei începînd din 1226, adversar al „daniilor veșnice”. Papalitatea s-a arătat firește favorabilă primatului Ungariei, și datorită demersurilor făcute la Roma de către cavalerii teutoni de curînd alungați din Transilvania. În 1231, sub imperiul noilor presiuni, regele a fost nevoit să accepte modificarea

p. 306—307). În 1247, acelorași ioaniți, așezați în Țara Severinului, le este îngăduit să scoată sare din orice ocnă, pe care s-o transporte în teritoriul lor pentru folos propriu, sau s-o vîndă în sudul Dunării, păzînd însă drepturile bisericilor (*DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 285, p. 330).

¹⁸ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 109, p. 167—168.

¹⁹ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 113, 121, p. 171, 178.

²⁰ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 349, p. 309. Documentul original nu s-a păstrat, el arzînd cu ocazia atacului sașilor în 1277 asupra episcopiei. A fost reînnoit de către Ladislau al IV-lea în 1289. Aceleiași episcopii îi acordă Ștefan al V-lea în 1271 o ocnă de sare la Turda „liberă și scoasă de sub autoritatea tuturor slujbaşilor” (*DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 139, p. 142), confirmată de către Ladislau al IV-lea în 1276 (*DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 197, p. 183) și de către Carol Robert în 1328, cînd se precizează că dijma cuvenită episcopului din ocna de la Turda este scutită de plata oricărei vămi (*DIR*, C, veac. XIV, vol. II, p. 258). Actul a mai fost confirmat în 1358 de către capitulul din Oradea (*DRH*, C, veac. XIV, vol. XI, doc. 302, p. 311).

²¹ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 130, p. 183.

²² *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 157, p. 209.

^{22a} *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 289, p. 335.

bulei de aur în favoarea clerului. Printre altele se interzice elementelor necreștine (evrei, saracini, ismaeliți) să stea în fruntea monetăriei și a ocnelor de sare. Regele recunoaște că în cazul încălcării de către el și urmașii săi a celor înscrise, arhiepiscopul de Strigoniu „să aibe puterea de a ne lega pe noi și pe ei cu lanțul afuriseniei”²³. În anul următor, Robert de Strigoniu a aruncat interdictul asupra regatului considerat vinovat de „nesocotirea credinței creștine și împotriva libertăților sfintei biserici”, privată printre altele de 10.000 de mărci, cât îi revenea din dreptul de transport și de desfacere a sării. Papa a trimis pe Iacob de Preneste ca arbitru în curmarea conflictului. La 20 august 1233, în pădurea de lângă Bereg, Andrei al II-lea a jurat în fața legatului apostolic de a păzi drepturile bisericilor, de față fiind și prințul Bela care s-a legat să respecte acordul încheiat între cele două părți. Textul jurământului a fost redactat și pecetluit cu bulă de aur în septembrie același an și cuprinde în proporție de patru cincimi drepturile bisericilor din exploatarea sării²⁴. Se interzice elementelor necreștine ocuparea de funcții publice. Bisericile primesc dreptul „să-și aducă în chip nestingherit sarea lor și sarea să fie depusă la acele biserici sub pecetea slujbașilor sării și a prelaților bisericilor în care va fi depusă sarea”. În cazul că n-ar cumpăra sarea și că n-ar plăti la timp banii cuveniți bisericilor, acestea puteau să o vîndă și banii să-i folosească fără nici o îngrădire. Cît privește banii plătiți pe sare, în document se precizează că aceștia trebuie să fie „bani buni de Friesach sau din argint curățit prin foc pînă la a zecea parte”. Sînt fixate prețuri diferențiate pentru sare. Astfel prețul unui *tyminus* (10.000 de bolovani) de *sare de apă* este de 8 mărci pentru toate bisericile în afara Casei ospitalierilor și a episcopilor de Calocsa și Bacs, pentru care prețul este fixat la 10 mărci. Bisericilor din Igrîș și Arad li se plăteau cîte 26, respectiv 25 de mărci pentru un *tyminus* de bolovani mari din sarea de apă. Pentru *sarea terestră* s-a fixat prețul de o marcă pentru 100 de pietre, excepție făcînd mănăstirea Sf. Gothard, care primea o marcă pentru 80 de pietre de sare. Sînt apoi înșirate cantitățile pe care le opreau bisericile pentru folosul lor. Astfel primeau după cum urmează: mănăstirea din Igrîș, 30.000 de pietre, prepozitura din Arad 2.000, Casa ospitalierilor, 40.000 de pietre din sarea pe care o primea mănăstirea din Igrîș, mănăstirea Sf. Gothard, 2.500 de pietre, episcopia din Oradea, 2.000, biserica din Pornő, 1.000 de pietre, cea din Zenta, 1.000, episcopiile din Calocsa și Bacs, cîte 10.000 de pietre fiecare, episcopia din Alba Transilvaniei, 2.000, biserica din Cenad, 5.000, mănăstirea din Bulci, 5.000, cea din Chelmac (Eperies), 3.000 de pietre, cea din Bistra, 4.000, cea din Hodoș (Zadust) și cea din Ysou, cîte 1.000 de pietre, cea din Raonce, 4.000 de pietre, cea din Kenaz, 2.000 de pietre, cea din Szörög (Sf. Filip), 1.000 de pietre, cea din Geleth, 500, cea din Sasvár, 1.000, biserica din Titel, 3.000 de pietre, cea din Chod, 1.000 de pietre, arhiepiscopia din Strigoniu, 2.000, biserica din Alba Regală, 2.000, cea din Buda, 2.000, cea din Pelis, 2.000, mănăstirea din Cîrța, 1.000 de pietre, iar celelalte nementionate, cît vor cere prelații lor. Ca o compensație pentru „veniturile cuvenite din sarea de care pînă acum ele au fost lip-

²³ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 210, p. 250—251.

²⁴ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 223, p. 264—270.

site“, regele se obligă să plătească 10.000 de mărci pe timp de cinci ani, fără întrerupere, la termen fixat dinainte, episcopului de Cenad, abatelui mănăstirii Sf. Martin din Muntele Pannoniei și abatelui de Igrış. De asemenea regele se obligă să dea acte în trei exemplare pecetluite cu bulă de aur tuturor bisericilor care aveau drept la sare. Fără îndoială, actul analizat mai sus, unicul de acest fel cunoscut, ne permite să constatăm încă o dată ce rol economic substanțial l-a avut sarea din Transilvania în evul mediu²⁵.

Sarea fiind monopol regal, depozitarea ei nu era întimplătoare, ci au fost fixate locuri anume unde era transportată și de unde beneficiarii își ridicau cantitățile hărăzite sau echivalentul lor în bani, conform actelor de donație. Reglementarea depozitelor trebuie să se fi făcut destul de devreme în locuri ușor accesibile transportului dinspre ocne și spre beneficiari și piețe. În *bula de aur* din 1222 se specifică: „Depozite de sare nu se vor ține înăuntrul regatului, ci numai la Sălacea și Seghedin și în ținuturile de margine“²⁶. Sălacea, al cărui nume derivă fără îndoială de la sarea transportată pe un drum important, apare pentru prima dată într-un document din 1067 (*ad magnam viam Zoloch*)²⁷. Mai târziu, pe la 1169, este menționată alături de Sătmăr ca loc de vamă pentru mănăstirea Siniob²⁸. Cavalerii ioaniți își luau sumele prevăzute în documentele din 1217 din depozitul de la Sălacea. În 1232 călugării din Bakonybél primeau „din veniturile sării terestre de la Sălacea“ 30 de mărci pentru refacerea și întreținerea mănăstirii²⁹, iar în 1236, cistercienii din Pelis, conform unui act papal, aveau anual 100 de mărci de argint din sarea regală de la Sălacea, așa cum le-a acordat acest drept regele Andrei al II-lea³⁰. Importanța așezării reiese și din menționarea într-o notiță a distrugerii ei de către tătari la 1241 (*in villa Zaliz*)³¹.

Seghedinul era cel mai important depozit pentru sarea transportată pe Mureș. Este menționat alături de cel de la Arad pentru prima dată în 1183 în privilegiul pentru biserica din Nitra. În 1217 călugării din Zagreb își luau dreptul de 50 de mărci din sarea de apă de la Seghedin. În secolul al XVI-lea camera de sare de aici era considerată ca a doua după cea de la Lipova³². Alături de aceste depozite mari, existau firește și

²⁵ O încercare de stabilire a cantității globale și a valorii sării pentru această perioadă, la G. Kovách, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 195—196. Credem că nu este inutil să arătăm că marca de argint de Transilvania și cea de Caloceia avea 206 gr, iar cea de Buda 245,5 gr. În 1230 un pământ de un plug (110—150 iugăre) se vindea cu 6,5 mărci (*DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 203, p. 243), iar moșia Gilien din comitatul Sătmăr valora la 1234 100 de mărci (*DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 233, p. 280). În *Registrul de la Oradea* se arată că la 1220, 8 boi, 30 de oi și un cal valorau 10 mărci, iar la sfârșitul secolului al XIII-lea, din socotelile episcopului Benedict de Oradea reiese că butoaiile de vin valorau, în funcție de capacitate, între 23 de pense și 5 mărci, iar 100 de bolovani de sare valorau 15 pense (*DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 381, p. 346).

²⁶ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 137, p. 192.

²⁷ G. Wenzel, *Codex dipl. Arpadianus continuatus*, I, Budapest, 1860, p. 26.

²⁸ Györfy Gy, *Az Árpádok Magyarországi történeti földrajza*, I, Budapest, 1963, p. 664.

²⁹ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 220, p. 263.

³⁰ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 246, p. 292.

³¹ A. F. Gombos, *op. cit.*, I, Budapest, 1937, p. 131.

³² *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 271.

altele mai mici, ale unor beneficiari ai drepturilor din sare, după cum ne-o arată numeroasele documente.

Transportul sării spre depozite se făcea pe apă cu plutele sau pe uscat cu carele. Transportul pe apă era mai ieftin, mai în siguranță și ca atare mai obișnuit. Dealtfel, prețul sării de apă era mai scăzut decât al celei terestre, după cum se arată în documentul din 1233. Principalele două artere navigabile erau Mureșul și Someșul, în apropierea lor găsin-du-se cele mai importante ocne (Uioara, Ocnișoara, Turda, Cojocna, Sic, Dej). Mureșul a purtat pe apele sale, încă din antichitate, multe bogății. De la începutul feudalismului avem știrea că pe el se transporta sarea spre Pannonia prin teritoriul voievodului bănățean Achtum, care și-a însușit anumite drepturi considerate „uzurpări“ de către autorul *Legendei Sf. Gerhard*. De-a lungul marelui riu erau numeroase porturi unde se încărcau bolovanii de sare transportați de la ocne (Vințul de Sus, Vințul de Jos), sau se descărcau cei pentru destinatari (Partoș—Alba Iulia, Lipova, Bistra, Arad, Igriș, Cenad, Seghedin), care constituiau tot atâtea puncte de vamă³³. Dezvoltarea unei economii destul de înfloritoare în zona cursului inferior al Mureșului a fost impulsionată nu numai datorită fertilității pământului, ci și datorită existenței acestei căi comerciale accesibile. Foarte de vreme se poate constata pe bază documentară o densitate mai mare de așezări, iar multe din mănăstirile de pe malul și din apropierea râului n-au fost toate creații ale ordinelor catolice. Unele dintre ele (Sf. Ioan Botezătorul de la Cenad, Hodoș—Bodrog, Achtumonostor, Kanizsa, Kenaz etc.), întemeiate înainte de cucerirea arpadiană, au fost conferite mai apoi benedictinilor sau cistercienilor, care s-au așezat cu predilecție în aceste părți, tocmai datorită avantajelor economice. Descoperirea unor tezaure în aceste părți (Cenad, Deta, Gaiu Mic, Teremia, Sîmbăteni)³⁴, conținând monede din secolele XI—XIII, din Bizanț, din țările germane, din Austria, din Aquileia și chiar din îndepărtata Anglie, denotă existența unor raporturi comerciale cu Europa centrală, sudică și apuseană. Importanța navigației pe Mureș a sporit în cursul timpului. G. Reicherstorffer scrie în secolul al XVI-lea că Mureșul „este un riu navigabil pe care se transportă toată sarea din Transilvania și se depune la Seghedin și apoi este transportată în toată Ungaria și dusă pe Tisa spre Belgrad și Serbia“³⁵, iar Hans Derschwan vorbește despre aceleași itinerar pentru sarea de la Turda, care trece cu plutele prin Decea, Vinț, Vurpăr, Deva, Vărădia, Șoimoș, Lipova, Cenad pînă la Seghedin, în ultimele trei localități aflindu-se cămări ale sării³⁶.

O altă arteră fluvială era Someșul, pe care era transportată la început sarea de la Ocna Dejului, mai apoi și cea de la Sic. Prin Satu-Mare ajun-

³³ G. Kovách, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș, în secolele X—XIII, în Ziridava*, XII, 1980, p. 193—199. Ne îngăduim observația că la Vințul de Jos nu era ocna de sare, ci punct de vamă, iar transportul sării din valea Mureșului cu carele pe lingă cetatea Șiria și prin comitatul Bihor spre depozitul de la Sălacea nu are nici un temei documentar.

³⁴ I. Sabău, *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI—XIII, în lumina izvoarelor numismatice*, în *SCN*, II, 1958, p. 276—279; C. Știrbu, *Un tezaur din sec. al XIII-lea descoperit la Sîmbăteni, jud. Arad*, în *CercNum*, II, 1979, p. 47—110.

³⁵ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 225, 269.

³⁶ *Idem*, p. 225, 281—282.

gea pe Tisa și apoi prin Tokaj și Szolnok continua în jos pe marele riu din pustă, pe care venea dinspre nord și sarea din Maramureș de la ocnele din Rona și Șugatag. În secolul al XVI-lea aceiași autori menționați mai sus descriu transportul sării pe Someș.

Cel mai vechi și cel mai cunoscut drum comercial de uscat, care lega Transilvania cu părțile apusene, era cel care trecea prin Poarta Meseșului. Carele cu sare care plecau de la Cojocna prin Cluj treceau prin Românași (Egreg, punct de vamă la 1310), Creaca, pe lângă mănăstirea Meseș (punct de vamă la 1165), intrau prin porți (unde cetățile de la Moigrad și Ortelec, cel puțin pînă în veacul al XI-lea, aveau un rol strategic de o parte și de alta a strimtorii), continuînd prin Zalău³⁷, Crasna, Zăuan, Șimleu³⁸, Măierîște³⁹, Zalnoc⁴⁰, Supuru de Sus, Tășnad, pînă la Sălacea. Și de la Dej era transportată sare pe uscat prin Var, Jibou, Mirșid și Poarta Meseșului⁴¹. Din privilegiul pentru episcopia din Agria din 1248 aflăm că aceasta își putea transporta sarea din ocna ce o avea la Dej fie pe apă, fie pe uscat, fără a plăti vamă^{41a}.

Un alt drum terestru lega Transilvania de părțile bihorene pe valea Crișului Repede, unde se afla „din vechime” vama de la Birtin ce se lua la Vadul Crișului. În 1256, într-un act al lui Bela al IV-lea în care se hotărînesc niște moșii din regiune este amintită această vamă (*quod in portu Cryszy exigebatur*)⁴². După procese îndelungate pentru acele pămînturi, în 1284 i se dă lui Toma, fiul lui Pancrațiu din neamul Chanad jumătate din venitul vămii de la Birtin, iar cealaltă jumătate lui Achon, fiul lui Paul. În privința vămii se arată ca aceasta „să se ceară de fiecare car încărcat cu sare doi bolovani și doi denari mici, iar de fiecare car cu marfă, cu postav, vin sau alte mărfuri care trece prin acel loc al vămii de la Birtin, să se ceară ca vamă o jumătate de groș”⁴³. În continuare drumul trecea prin Tileagd, Oradea, Biharia spre Ungaria, întîlnindu-se cu cel ce venea dinspre nord, prin Valea lui Mihai⁴⁴.

În a doua jumătate a veacului al XIII-lea importanța sării rămîne neschimbată. O găsim înscrisă printre alte drepturi și obligații în trata-

³⁷ Cu ocazia hotărînicirii moșiilor Palvara (dispărută) și Recea, în 1359, este amintită o creastă ce se află între ripa Eleupataka și „marele drum pe care obișnuiesc să ducă sare” (DRH, C, veac. XIV, vol. XI, doc. 438, p. 451).

³⁸ În 1341 este menționat drumul mare obștesc pe care se află Șimleul (DIR, C, veac. XIV, vol. IV, p. 55–56).

³⁹ În 1356 lui Simon fiul lui Mauriciu i se dau o serie de moșii în jurul Șimleului printre care și Măierîște (Hidig) „cu vama ce se obișnuiește să se ia” acolo (DRH, C, veac. XIV, vol. XI, doc. 2, p. 4).

⁴⁰ În apropierea cetății de la Zalnoc se află un loc numit *Hotlău*, în care, potrivit tradiției, era un depozit de sare și care și-a primit numele de la căruțele trase cu șase cai care transportau acest produs spre Sălacea.

⁴¹ Este dificil să acceptăm părerea că pe lângă cetatea Dăbica era transportată sarea de la Sic spre Sălaj. Drumul este destul de dificil și în prezent, iar dintr-un document din 1366 avem știrea că exista un „drum mare al sării” (*Sohtus nagwta*) de la Sic la Bonțida și mai departe pe Someș și pe Tisa pînă la Szolnok (Zimmermann—Werner—Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 261–263).

^{41a} DIR, C, veac. XI—XIII, vol. I, doc. 287, p. 334.

⁴² DIR, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 17, p. 18.

⁴³ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 298, p. 261.

⁴⁴ Situația drumurilor și a vămilor în părțile de vest este amplu tratată în articolul lui Titus Roșu, *Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene pînă la jumătatea veacului al XIV-lea*, în SAI, III, 1961, p. 69–86.

tul de pace din 1262 dintre regele Bela al IV-lea și fiul său Ștefan, în urma conflictului generat de tendința separatistă a tinărului prinț, bazat și pe aspirațiile de autonomie ale Transilvaniei. Luînd în stăpînire partea răsăriteană a regatului, Ștefan, „regele cel tînăr al Ungariei, ducele Transilvaniei, domnul cumanilor“, precizează într-un document emis după pacea de la Bratislava că „sub legămîntul jurămîntului depus“, se va mulțumi „cu jumătate din sarea de uscat și de apă, iar cealaltă jumătate, atît a sării de uscat, cît și a sării de apă, să rămînă cu drept deplin“, tatălui său. Slujbașii amîndurora „vor tocmi pe cheltuiala lor pe tăietorii de sare și vor fi deopotrivă în ce privește dreptul de judecată și vor trebui să împartă între ei deopotrivă carele și cumpărătorii de sare“⁴⁵.

Odată cu intensificarea procesului fărîmîțării feudale, a creșterii puterii nobilimii și a tendinței ei de diminuare a autorității regale, încep încălcările și uzurpările unor drepturi mai vechi asupra multor perpetuități, printre care și cele vamale. Vămile fiind un important izvor de cîștiguri, nobilii încearcă, fie prin insistențe la curte, fie mai ales prin constrîngerii, să obțină noi locuri de vamă în general pe domeniile așezate în apropierea marilor căi comerciale. Ca și în cazul donațiilor funciare, și în cazul vămilor se fac referiri la acte mai vechi ce se cer a fi reconfirmate, se contestă și se anulează drepturi obținute în condiții obscure de către unii în defavoarea altora. Astfel, în 1256, mănăstirea Sf. Benedict de lîngă Gran protestează împotriva acelora care i-au uzurpat drepturile din Ungaria și Transilvania după năvălirea tătarilor, printre care și dreptul de a încasa vama sării de la Arieșul de Cîmpie de pe Someș⁴⁶. Se pare că protestul rămîne zadarnic, deoarece mai tîrziu Andrei al III-lea confirmă și întărește banului Lothard și fiului său „să poată ridica și lua pentru sine, ca vamă douăzeci de bolovani de sare“ în satul lor Arieșul de Cîmpie, așa după cum au primit acest drept comitele Paul de Gutkeled, tatăl banului Lothard, de la regii Ștefan al V-lea și Ladislau al IV-lea⁴⁷. Și alți nobili au obținut importante puncte de vamă. Am văzut mai înainte că vama de la Birtin a fost obiect de dispută timp de 40 de ani. În 1310, comitele Nicolae de Dăbîca, fiul banului Micud, obține de la Carol Robert dreptul de a lua pe moșia sa Românași, aflată pe drumul ce ducea sare prin Poarta Meseșului, cîte doi bolovani sau doi denari de la fiecare car încărcat⁴⁸. Același rege acordă în 1312 magistrului Grigore dreptul de a lua la Valea lui Mihai „de fiecare car încărcat cu sare, patru bolovani“⁴⁹, iar magistrului Nicolae fiul lui Toma din neamul Chanad, pe moșia sa Tileagd, dreptul de a lua „doi denari banali de la fiecare car gol mergînd după sare în părțile Transilvaniei și tot doi denari banali și patru bolovani de sare de fiecare car încărcat cu sare care se reîntoarce din acele părți“⁵⁰.

Regii au încercat în mai multe rînduri să stăvilească abuzurile prin desființarea vămilor uzurpate. Astfel, Ladislau al IV-lea, după cum afirmă episcopul Bartolomeu de Oradea într-un act din 1284, „a hotărît să

⁴⁵ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 39, p. 46.

⁴⁶ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 18, p. 18.

⁴⁷ DIR, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 431, p. 390.

⁴⁸ DIR, C, veac. XIV, vol. I, doc. 131, p. 180.

⁴⁹ DIR, C, veac. XIV, vol. I, doc. 166, p. 201.

⁵⁰ DIR, C, veac. XIV, vol. I, doc. 167, p. 202.

desființeze cu totul acele vămi, care își au obirșia sau începutul după moartea regelui Bela⁵¹. Dar același rege, inconsecvent și în această problemă, ca dealtfel în toate acțiunile politice, a fost acuzat de urmașul său pentru fixarea de noi vămi. În privilegiul pentru nobili și sași din 1291, Andrei al III-lea cere „să se nimicească cu totul vămile puse pe vremea regelui Ladislau⁵²”.

În condițiile creșterii abuzurilor nobilimii, orășenii, oaspeții și lucrătorii de la mine și ocne s-au văzut îngrădiți în drepturile lor mai vechi. Ei sînt nevoiți să ceară reinnoirea actelor pentru a nu-și pierde privilegiile. Astfel „oaspeților” din Ocna Dejului li se permite în 1290 de către regele Ladislau al IV-lea să-și vîndă sarea procurată iarna fără a fi opriți de către voievodul Transilvaniei și comitele de Solnoc⁵³. În 1291 Andrei al III-lea le permite să-și vîndă sarea la prețul de 2—4 pondere pentru 100 de bolovani, fără a fi vămuiți la Gherla, Unguraș și Dej, așa după cum le-a fost dat acest drept mai înainte de către Bela al IV-lea și Ștefan al V-lea⁵⁴. În același an, Andrei al III-lea reinnoiește libertățile „oaspeților” din Ocna Turzii, pentru ca aceștia să se bucure de aceleași drepturi cu cei din Dej, Cojocna și Sic. Printre altele le acordă dreptul de a exploata timp de opt zile pe an sare spre folosul lor, pe care să o poată vinde fără nici o opreliște⁵⁵. Multe din măsurile luate nu vor dăinui în aceste decenii de tulburări și anarhie, cînd puterea regală este din ce în ce mai slabă în fața nobilimii. Abia regii din dinastia de Anjou vor reuși într-o oarecare măsură să stăvilească unele abuzuri și să protejeze pe meșteșugari și negustori, încurajînd totodată dezvoltarea orașelor.

Strînse laolaltă, aceste date — uneori mai detaliate, de cele mai multe ori sumare — întregesc tabloul vieții economice într-o epocă în general săracă în documente, în care ne-am obișnuit să vedem predominantă economia naturală, iar meșteșugurile și schimbul doar sporadice. Or, chiar și în limitele datelor de care dispunem, reiese că exploatarea sării și a metalelor a constituit încă de la începuturile feudalismului o ocupație statornică și tradițională a populației din Transilvania, și, avînd în vedere perspectiva veniturilor realizate prin comercializare, autoritățile au acordat nu puține beneficii, luînd mereu măsuri pentru lărgirea și dezvoltarea acestei indeletnicirii.

PETRE IAMBOR

⁵¹ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 298, p. 261.

⁵² *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 397, p. 363.

⁵³ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 363, p. 322.

⁵⁴ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 390, p. 355.

⁵⁵ *DIR*, C, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 413, p. 377.